

paranın yıllık faizine tekabül etmektedir (*El² Suppl.* [İng.], s. 369).

Hıkr usulü vakıf araziye el uzatmanın ve onu kullanmanın hatta temellükün âdeti bir yolu olmuştur. Vakıf idarecileri çok defa vakıf kiralarnı toplamada ihmalkâr davrandıklarından bir süre sonra zaman aşımı ile bu yerler tasarruf edenlerin mülkiyetine geçmiştir. Ayrıca bazı vakıf nâzır ve mütevellileri tarafından da bu usul istismar edilmiştir. Nitekim XIX. yüzyılda Filistin'de bazı mahallî kadı ve evkaf müdürleri birçok vakfı süratli bir şekilde icâre-i vâhîde usulünden icâreteyne çevirmiş, vakfın zararına olarak bazı kimseler de bu yolla kazanç sağlamıştır. Nihayet 19 Cemâziyelâhîr 1280 (1 Aralık 1863) tarihli irâde-i seniyye ile, mahkeme hükümü ve padişah iradesi olmadan vakıf statüsünde değişim yasaklanmıştır.

Hıkr büyük ekseriyetle hayrî, yani gelirleri cami, hastahane, mektep, medrese ve fakirlere tahsis edilmiş olan amme vakıflarında uygulanmıştır. Kahire'deki hamamların çoğu eski büyük vakıflara hıkr ödemekte, bundan da bu hamamların o vakıflara ait olduğu ortaya çıkmaktadır (Ali Paşa Mübârek, II, 28, 38, 113, 116; IV, 45; VI, 67-71). Mısır'da hıkr gelirlerinin çok az yekûn tuttuğu görülür. Ali Paşa Mübârek'in verdiği bilgilere göre XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Kahire camilerinin bütün hıkr gelirleri toplam gelirin ancak yüzde biri civarındaydı.

XX. yüzyılın başından itibaren hıkrî fesahetmek için çalışmalar yapılmıştır. Mısır Evkaf İdaresi, 1898'den başlayarak çok az gelir sağladığı ve masrafını karşılamadığı için hıkrleri satma yoluna gitmiştir. Fakat vakıfların satılması yasak olduğundan bu hususta büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Ehlî vakıflarda hıkr Mısır'da 1952'de kaldırıldı. Irak'ta ise 1929'da vakıf idaresi kanunu ile hıkr ve icâreteyn lağveildi; ancak etkili olmadı. 1960 ve 1962'de hıkrle ilgili yeni kanun çıktı. Buna göre mahkeme emlakın değerini, vakfın ve müstecirin hisselerini belirleyecekti (*El² Suppl.* [İng.], s. 369-370). Türkiye'de icâreteyn ve mukâtaa (hıkr) 5 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan kanunla kaldırıldı. Bundan sonra bu uygulama yasaklanarak mevcutlar tasfiye edildi. Bu vakıflar müstehkirlere bırakıldı; bunlar da yıllık olarak ödedikleri hıkr bedelinin yirmi katı karşılığında arazilerin mâliki oldular (Köprülü, XVIII [1952], s. 246 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "hıkr" md.; Makrîzî, *Hıtaf*, II, 114-120; Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr* (Bulak), IV, 94; M. A. Lancret, *Mémoire sur le système d'imposition territoriale, description de l'Egypte, état moderne*, Paris 1809, I, 239; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 138-145; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtafû'l-Tevfîkiyye*, Bulak 1304-1305, II, 28, 38, 113, 116, 119; III, 2, 102; IV, 45; VI, 67-71; IX, 53; *Mecmû'atü'l-karârât ve'l-menşûrât*, Bulak 1899, s. 236; Ali Haydar, *Ter-tübü's-sunûf fi ahkâmü'l-vukûf*, İstanbul 1340, tür.yer.; J. B. Baron, *Mohammedan Waqfs in Palestine*, Jerusalem 1922, s. 32; M. Şefik el-Ânî, *Ahkâmü'l-vakf*, Bağdad 1965, s. 60, 244-246; Mehmet İpşirli - M. Dâvûd Temîmî, *Evkâf ve emlakü'l-müslimîn fi Filistin*, İstanbul 1982, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 391-398; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 256-263; "Hıkre Dâir", *Ceride-i İlmîyye*, I/2, İstanbul 1332, s. 67-69; Aziz el-Hankî, "el-Vakf ve'l-hıkr ve't-tekadüm", *Mecelletü'l-Kânûn ve'l-İktisâd*, VI, Kahire 1936, s. 779-829; M. Ebû Zehrâ, "el-Hıkr", a.e., X (1940), s. 93-151; Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve icareteynli Vakıflar", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVIII/1-2, İstanbul 1952, s. 215-257; Pakalın, I, 815; Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf", *İA*, XIII, 158; G. Baer, "Hıkr", *El² Suppl.* (İng.), s. 368-370; "Hıkr", *Mu.F.* XVIII, s. 53-64.

MEHMET İPŞİRLİ

HİL (الحِلّ)

Mekke ve Medine haremlerinin dışında kalan bölge için kullanılan fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyin helâl olması, bir borcun ödenme vaktinin yaklaşması, bir yeminin yerine getirilmesi" gibi anlamlara gelen hîll kelimesi, dinî literatürde sözlükteki "helâl olma" anlamı çerçevesinde terim anlamları kazanmıştır. Fıkıh usulünde hîl helâl, mubah ve câiz ile eş anlamlı olarak kullanılırsa da son üç terim daha yaygındır. İhramdan çıkmaya da ihramda yasak olan fiillerin serbestlik kazanması sebebiyle hîl veya tehallül denilir. Hîl kelimesi örfî ve dinî kullanımda, Mekke ve Medine haremlerinin dışında ve mîkât sınırları içinde kalan bölgeyi ifade eder (bk. ÂFÂKÎ; HAREM; MÎKÂT). Bu bağlamda hîl teriminin, sözlük anlamıyla da ilişki kurularak harem bölgesine mahsus yasakların kalktığı yasaksız bölgeyi veya ihramın sona erdiği bölgeyi ifade ettiği, bundan hareketle Mekke ve Medine (veya sadece Mekke) haremî dışında kalan bütün yeryüzünü kapsadığı ileri sür-

rülebilirse de (*Mu.F.* XVIII, 103) hillin fıkıh literatüründeki bilinen ve yaygın anlamı, Mekke haremîni belirleyen işaretlerin (alem) dışında ve mîkât sınırları içinde kalan bölge olmasıdır. Bu bölgeye bustân da denildiği gibi bölgede oturanlar hillî, bustânî veya mîkâtî diye anılır. Bu anlamda harem-hil ayırımının tarih ve coğrafya literatüründe de sıkça kullanıldığı görülür (Ezrakî, II, 130-131, 309; İbn Hişâm, III, 333; Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, I, 87, 92, 103, 114-115; Muhammed b. İshak el-Fâkihî, V, 87-88).

Hil bölgesinde oturanlar hac ve umre ibadetinin ifası, özellikle de ihrama girme ve ihram yasakları konusundaki fıkıhî hükümler açısından harem bölgesinde oturanlara (haremî veya Mekki) yahut mîkât sınırları dışında oturanlara (âfâkî) nisbetle bazı imtiyazlara sahip oldukları gibi bazı mükellefiyetleri de vardır. Gerek Mekke haremî gerekse Medine haremînde yasak olan avlanma, ağaç kesme ve ot koparma gibi davranışlar hil bölgesinde helâl olur. Hilde oturanlar hac veya umre niyetiyle harem bölgesine geçmek istediklerinde hilde ihrama girmek zorundadırlar. Ancak Mâlikîler, bunların ihram mîkâtının evleri veya mescidleri, Şâfiî ve Hanbelîler ise oturdukları yerleşim merkezi olduğunu belirtmişlerdir. Hanefîler'e göre evlerinde ihrama girmeleri daha faziletli olmakla birlikte harem sınırına kadar herhangi bir yerden de girebilirler. Buna karşılık hil sakinlerinin hac ve umre dışında bir maksatla harem bölgesine geçmek istediklerinde ihrama girmeleri gerekli görülmemiştir. Âfâkîlerin hangi amaçla olursa olsun mîkât sınırlarına ihramsız girmeleri câiz görülmemişken hillîlerin veya haremde oturup da hil bölgesine geçenlerin hac ve umre dışında bir maksatla hareme ihramsız girmelerinin câiz görülmesi, harem bölgesine sıkça girip çıkmak zorunda olan bu kişileri böyle bir dinî mükellefiyetle sıkıntıya sokmamak içindir. Daha önce hareme ihramla gelip ihramdan çıktıktan sonra hil bölgesine giden âfâkîler için de hüküm aynıdır. Ayrıca âfâkîler, hareme gitme niyetleri olmadan hil bölgesine geldiklerinde ibadet için değil herhangi bir ihtiyaç için harem bölgesine girmede hil sakinleri gibidirler.

Harem halkının veya herhangi bir amaçla harem sınırları içinde bulunanların umre amacıyla ihrama girmek istemeleri halinde hil bölgesine çıkmaları gerekir. Çünkü umre ibadetine de hacda olduğu gi-

bi haremle hil bölgelerini birleştirmek, yani bu ibadetleri hem harem hem de hil bölgelerinde ifa etmek şarttır. Bunların hac ihramı için hil bölgesine gitme mecburiyeti olmaması ise Arafat'ın hil bölgesinde bulunması ve vakfe sırasında bu mükellefiyetin gerçekleşmesi sebebiyledir.

Mekke'de bulunanların hil bölgesinde nerede ihrama girmelerinin daha faziletli olduğu hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre fazilet sıralamasında önce Mescidü Âişe'nin bulunduğu Ten'im, ardından Ci'râne, üçüncü sırada da Hudeybiye gelmektedir. Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde ise bu sıralama Ci'râne, Ten'im ve Hudeybiye şeklindedir. Söz konusu görüş ayrılığı, Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'yi ihrama girmek üzere Mekke'den Ten'im'e göndermesine karşılık (Buhârî, "Hac", 31, 77, 81; "Meğâzî", 77; Müslim, "Hac", 111-112, 120) kendisinin Mekke'nin fethedildiği yıl Ci'râne'de ihrama girmiş olması (Müsned, IV, 430; Nesâî, "Menâsik", 104) uygulamalarına dayanmaktadır. Hanefî mezhebine göre kavli sünnet fiilî sünnetten daha kuvvetli sayıldığı için Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'yi ihrama girmesi için gönderdiği Ten'im bizzat kendisinin ihrama girmek için gittiği Ci'râne'den efaldır.

Mekke haremî konusunda fakihler arasında görüş birliği bulunduğu için Mekke'ye ait hil konusunda da görüş birliği mevcutken Medine haremîyle ilgili görüş ayrılıklarına bağlı olarak Medine'ye ait hil bölgesinden söz edilip edilemeyeceği tartışmalıdır. Buna göre Medine'nin de Mekke gibi haremî bulunduğunu ve bu haremînin sınırlarının Resûl-i Ekrem tarafından belirlendiğini kabul eden Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre söz konusu harem sınırının bittiği yerden hil sınırı başlamaktadır. Medine'nin haremî olmadığını ileri süren Hanefîler ise bu görüşünün tabii bir sonucu olarak Medine'ye ait bir hil bölgesinin de bulunmadığını söylemektedir.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen (et-Tevebe 9/36) ve Hz. Peygamber tarafından isimleri tek tek zikredilen zil-kade, zilhicce, muharrem ve receb ayları (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 2, "Meğâzî", 77; Müslim, "Kasâme", 29; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 67) haram aylar olarak anıldığı için bu dört ayın dışında kalan sekiz ay da hil ayları olarak bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hl" md.; el-Muvaṭṭa', "Hac", 223; Müsned, IV, 430; V, 37, 73; VI, 177; Buhârî, "Hac", 31, 77, 81, "Meğâzî", 77, "Bed'ü'l-halk", 2, "Eḏâhî", 5, "Tevhîd", 29; Müslim, "Hac", 111-112, 120, "Kasâme", 29; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23, 67; Nesâî, "Tahâret", 150, "Menâsik", 104; İbn Hişâm, es-Sire, III, 333; Ezrakî, Aḥbârü Mekke (Melhas), II, 130-131, 309; Fâkihî, Aḥbârü Mekke (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87, V, 87-88; Se-rahsî, el-Mebsûṭ, IV, 168-170; Kurtubî, el-Câmi', VIII, 134-135; Nevevî, Ravzatü't-tâlibîn (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd - Ali M. Muav-vez), Beyrut 1412/1992, III, 43-44; Kâsânî, Bedâ'i', II, 166; İbn Kudâme, el-Muğnî, III, 210; Fâsî, Şifâ'ü'l-garâm (nşr. Ömer Abdüsselâm Ted-mürî), Beyrut 1405/1985, I, 87, 92, 103, 114-115, 462-463; Buhûṭî, Keşşafü'l-kınâf, II, 474, 519; el-Fetâvâ'l-Hindiyîye, I, 221; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhâr (Kahire), II, 474-479; Sâlih el-Ezherî, Cevâhirü'l-İktilâf, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 196, 198; "İhrâm", Mu.F, II, 145-151; "Harem", a.e., XVII, 186-188; "Hil", a.e., XVIII, 103-107; Ahmet Önkâl, "Ci'râne", Dîa, VIII, 25.

 SALİM ÖĞÜT

HİLÂF (الخلاف)

Bazı dinî ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinen ilim dalı, hilâfiyat.

Sözlükte "karşı gelmek, aykırı davranmak, muhalefet etmek, zıtlaşmak" gibi anlamlara gelen hilâf, "söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak, farklı bir tavır ortaya koymak" mânasıyla aynı kökten türeyen ihtilâf ve muhâlefet kelimeleriyle birleşir. İnsanlar arasındaki görüş ayrılığı netice itibarıyla tartışma ve çekişmeye götürdüğü için ihtilâf kelimesi mecazen "münâzaa" ve "mücâdele" anlamında da kullanılır.

Hilâf kelimesi zaman zaman ihtilâfla aynı veya benzer anlamda kullanılsa da genellikle aralarındaki ince fark korunmaya çalışılmıştır. İhtilâf basit anlamıyla ittifakın karşıtı olup "görüş ayrılığına düşmek, uzlaşmamak" veya "farklı görüşlere sahip olmak" mânasına gelir. Buna göre ihtilâf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmayı yahut zayıf da olsa bir tarafa temayülû yansıttığından bir ölçüde olumlu çağrışıma sahiptir. Hilâf ise tez ve anti tezdten birini benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarındaki bu farklar se-

bebiyle ihtilâf tabiri çoğunlukla delile dayalı görüş, hilâf ise delilsiz görüş hakkında kullanılır. Bir başka söyleyişle güçlü olan ve yaygınlık kazanan görüş genelde ihtilâfla, zayıf veya genel kabul görmeyen ise hilâf terimiyle ifade edilir. Sünnet ve icmâ karşısında hilâf "açıkça muhalefet etmek" anlamına gelir. İslâm âlimleri veya mezhepleri arasındaki farklı görüşlere yer veren literatürde oldukça sık kullanılan "hilâfen li-fulân" deyiimi ise öne sürülen görüşe bir muhalefetin varlığını belirtip biraz da muhalif görüşün zayıflığını hissettirecek bir anlatıma sahip olmakla birlikte hangi görüşün önce olduğu ve hangisinin sonradan ona muhalif olarak ortaya çıktığı hakkında ipucu vermez.

İhtilâf ilk dönemlere ilişkin olarak kullanıldığında bilhassa sahâbe ile tâbiînin ve müteakip dönemdeki müctehidlerin görüş ayrılıkları kastedilir ve "ilmü'l-ih-tilâf" tabiri bu farklı görüşleri bilmek anlamına gelir. Esasen ilk dönemlerdeki görüşlerin önemini ve değerini vurgulayan ihtilâfı bilmeyen kimselerin fetva vermesinin uygun olmadığı şeklindeki anlayış, bu farklı görüşlerin derlenip bir araya getirilmesinde de etkili olmuştur. Pratik ve olumlu amaçlarla yapılan bu derleme faaliyeti, reddiye literatürü istisna edilirse teknik anlamda ilm-i hilâf (ilmü'l-hilâf) olmadığı gibi bir mezhebin ve görüşün savunulması, üstün gösterilmesi anlamında bir hilâfiyat da değildir. Bununla birlikte farklı görüşlere yer verildiği için bu faaliyetin genel olarak hilâfiyat kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Ancak literatürde çok defa ilm-i hilâf ve hilâfiyat (el-hilâfiyât) tabirlerinin eş anlamlı gibi birbirinin yerine kullanılması, aralarında işaret edilen anlam ve kullanım farkının bulunup bulunmadığını tesbitte güçlük doğurmaktadır. Bu anlam yakınlığı sebebiyledir ki daha sonraları, sahâbe ve tâbiîn görüşlerinden ayrı olarak fakihlerin farklı görüşlerinin gerek mukayese gerek savunma amacıyla bir araya getirilmesi işinin hilâfiyat şeklinde adlandırılması yanlış olmaz. Nitekim ilm-i hilâf terkiibi, bir mezhebin görüşlerini kendi bütünlüğü içerisinde öğrenme anlamındaki "ilmü'l-mezhebe"nin mukabili olarak kullanıldığında bununla teknik anlamda ilm-i hilâfın kastedilmiş olması ihtimali bulunsu bile genelde farklı görüşleri bilme ve birbirleriyle mukayese etme anlamında basit bir hilâf bilgisi kastedilir. Dolayısıyla farklı